

Od Redakcji

We wstępie do poprzedniego tomu, zwracając uwagę na niepokojące działania agend państwowych wobec przedstawicieli różnych środowisk i profesji, uznałem wytoczenie kierującej Centrum Badań nad Zagładą Żydów Barbarze Engelking sprawy sądowej, mimo że niezwykle dla niej uciążliwej, za nieporównywalne z szykanami dotyczącymi niektórych sędziów i prokuratorów. Nie przypuszczałem, że kilka miesięcy później dojdzie do paroksyzmu nienawiści w związku z jej udziałem w programie publicystycznym w TVN 24. W 80. rocznicę powstania w getcie warszawskim premier, minister edukacji i nauki, prezes IPN, a wraz z nimi zgodny chór złożony z funkcjonariuszy rządowych i okołorządowych mediów nawiązali, mniejsza o to, czy i w jakim stopniu świadomie, do wzorców kampanii antysyjonistycznej z roku 1968 czy propagandy stanu wojennego. Poszły za tym kuriozalne zapowiedzi szefa MEiN, że „zleci” badania naukowe mające dowieść tezy o masowości polskiej pomocy dla Żydów, czemu towarzyszyły szantaż i groźby wobec Instytutu Filozofii i Socjologii PAN za zatrudnianie ludzi, „którzy obrażają Polaków”. Realizację tych zapowiedzi powstrzymało jednoznaczne stanowisko licznych instytucji i gremiów naukowych¹. Wynik wyborów z 15 października oznacza zakończenie tego rodzaju praktyk, a także początek zasadniczej przebudowy organizacji i funkcjonowania życia naukowego. Mam nadzieję, że w nadchodzących latach będziemy mogli skupiać się wyłącznie na pracy badawczej, choć oczywiście spustoszenia dokonane przez agendy rządowe i kierownictwa całkowicie upolitycznionych instytucji nie znikną z dnia na dzień. Zagrożeniem są też antysemityzm, agresja i zdziczenie w życiu publicznym. Symbolem tego typu negatywnych postaw stało się zakłócenie uroczystości zapalenia świec chanukowych w sejmie 12 grudnia przez osławionego posła Konfederacji Grzegorza Brauna, który wiosną w Niemieckim Instytucie Historycznym przerwał wykład Jana Grabowskiego, byłego członka Centrum.

Trudno też będzie uciec od bieżącego kontekstu – rosyjskiej agresji na Ukrainę, śmierci uchodźców na granicy polsko-białoruskiej oraz, co szczególnie

¹ Oświadczenia wszystkich instytucji: <https://ifispan.pl/uchwaly-i-protesty/> (dostęp 16 X 2023 r.).

ważne dla tematyki będącej przedmiotem naszych badań, głębokiego kryzysu na Bliskim Wschodzie. Trudno znaleźć słowa w obliczu ataku terrorystycznej organizacji Hamas na Izrael 7 października i bestialskiego mordu dokonanego na ponad tysiącu dwustu mężczyznach, kobietach i dzieciach. Mamy nadzieję na powrót do domu osób porwanych i nadal przetrzymywanych przez terrorystów, wśród których znajduje się przyjaciel polskich badaczy i edukatorów Alex Danzig. Wyrażając pełne poparcie dla walczącego o swoje bezpieczeństwo Izraela, ufam, że działania zmierzające do unicestwienia Hamasu będzie realizowane z uwzględnieniem sytuacji palestyńskiej ludności cywilnej.

* * *

Oddawany do rąk czytelników tom składa się z dwóch bloków tematycznych: 80. rocznicy powstania w getcie warszawskim i powojennych rozliczeń. Publikacje rocznicowe rozpoczyna niezwykle ważny tekst izraelskiej badaczki Havi Dreifuss o powstaniu i funkcjonowaniu komendy Żydowskiej Organizacji Bojowej. Przynosi on między innymi analizę jednego z najważniejszych dokumentów z tego czasu, jakim jest list Mordechaja Anielewicza do przedstawiciela ŻOB po aryjskiej stronie Iczaka Cukiermana, cytowany w wersjach znacznie się od siebie różniących. Tematem następnego studium, Sharon Gevy, jest rola kobiet w podziemiu żydowskim. Uzupełnieniem są relacje spisane w okresie okupacji przez liderów Poalej Syjon-Lewica Połę Elster i Hersza Berlińskiego, członka komendy ŻOB. Zapiski Elster pokazują pierwsze dni powstania, teksty Berlińskiego, o utworzeniu ŻOB i późniejszych epizodach, publikujemy w wersji przejrzanej i uzupełnionej o opuszczone w pierwszej edycji fragmenty dotyczące między innymi postrzegania polskiej konspiracji. Dwa kolejne artykuły poruszają kwestię pamięci o powstaniu w Polsce. Jacek Leociak analizuje upamiętnienia w trzech okresach: te najwcześniejsze, z lat 1944–1945, z krytycznego roku 1968 i współczesne. Ciekawym uzupełnieniem jest omówienie przez Joannę Bachurę-Wojtasik zawartości emitowanych w kontekście rocznicowym audycji Polskiego Radia. Integralną część bloku powstaniowego stanowi sylwetka przywódcy Żydowskiego Komitetu Narodowego Adolfa Bermiana nakreślona przez jego syna Emanuela, uzupełniona o trzy teksty poświęcone losom jego archiwum. W sekcji „Materiały” publikujemy opracowane przez Marię Ferenc dokumenty dotyczące planów ratowania działaczy organizacji żydowskich, niepublikowaną relację mężczyzny o nazwisku Maur o ukrywaniu się w bunkrze w pierwszych dniach postania spisaną po aryjskiej stronie (w opracowaniu Barbary Engelking) oraz pamiętnik dziesięcioletniej Rutki Goldman wywiezionej na Majdanek (podany do druku przez Martę Grudzińską). W dziale „Upamiętnienia Zagłady” zamieszczamy między innymi artykuł wybitnej skrzypaczki Marii Sławek o muzyce wykonywanej w kontekście rocznicowym.

Tematyki powojennych rozliczeń dotyczą wszystkie teksty z działu „Studia”. Wprowadzający tekst Markusa Rotha przynosi omówienie procedury ekstrady-

cyjnej na przykładzie nazistowskich urzędów cywilnych, ze starostą warszawskim Ludwigiem Leistem na czele, i wszczętych wobec nich postępowań. Tematem kolejnego, mojego autorstwa, są postępowania karne w amerykańskiej strefie okupacyjnej, NRD i RFN przeciwko pracownikom niemieckich urzędów, funkcjonariuszom formacji policyjnych oraz Polakom oskarżonym o współpracę i działania agenturalne z terenu Kreis Miechów. Interesuje mnie tryb zapadania wyroków, linia obrony oskarżonych, współpraca instytucji polskich i niemieckich, wiarygodność zeznań składanych przez polskich, niemieckich, a przede wszystkim żydowskich świadków. Marta Duch-Dyngosz i Magdalena Waligórska analizują rozumienie i zakres „współpracy z okupantem” w odniesieniu do działań przeciwko członkom własnej wspólnoty narodowej i Żydom, biorąc za punkt wyjścia zeznania polskich świadków składane podczas pięciu postępowań karnych z dekretu sierpniowego dotyczących zdarzeń na terenie Biłgoraja i Izbicy. Tomasz Frydel wykorzystuje materiały sądowe, głównie z terenu Małopolski Zachodniej, do analizy funkcjonowania sołtysów jako instytucji władzy lokalnej i jej wpływu na organizację antyżydowskiej przemocy, ukazując przy tym zachowanie się jednostek. Ewa Koźmińska-Frejlak przedmiotem analizy czyni przypadki kilkunastu więźniarek funkcyjnych, kobiet oskarżonych o działalność agenturalną, kontakty z Niemcami, jak również żon skompromitowanych funkcjonariuszy, a także przypadki wykorzystywania i przemocy wobec kobiet – rozpatrywane przez Sąd Społeczny przy CKŻP. Materiały te stanowią ważny przyczynek do badań nad doświadczeniem kobiet w czasie Zagłady i ich pozycją w okresie tużpowojennym. Kolejny z publikowanych w naszym roczniku artykułów Anny Bikont jest opowieścią o fiasku podjętych przez Icka Lernerera w pierwszych latach powojennych, a kilkadziesiąt lat później przez jego syna prób postawienia przed sądem sprawców zabójstwa członków rodziny i odnalezienia miejsca ich pochówku. Zachowana dokumentacja nie daje tu jednoznacznych odpowiedzi. Pojawiają się też pytania o przyczyny i rolę zniekształceń relacji składanych dziesiątki lat po wojnie. Do tej sprawy odnosi się również powstały w 2007 r., i dotąd niepublikowany, reportaż Pawła Piotra Reszki i Sylwii Szewc, który zamieszczamy w sekcji „Varia”. Problematyki powojennych rozliczeń dotyczą też inne teksty. W sekcji „Materiały” prezentowane są dokumenty związane z pierwszymi śledztwami dotyczącymi obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem (w opracowaniu Bartłomieja Grzanki) i KL Stutthof (w opracowaniu Marcina Owsieńskiego). W sekcji „Z warsztatów badawczych” Olga Kartashova pisze o działaniach organizacji żydowskich w Polsce na rzecz ścigania zbrodniarzy wojennych.

Rozliczeń, choć w innym znaczeniu, dotyczą również pozostałe teksty z tego działu. Justyna Koszarska-Szulc analizuje nawiązania do epizodów z życia w getcie w Samborze w spuściźnie wpływowego krytyka literackiego Artura Sandauera. Bożena Szaynok omawia obraz Żydów w listach czytelników nadesłanych wiosną 1957 r. do redakcji „Tygodnika Powszechnego” w reakcji na artykuł jego redaktora naczelnego dotyczący antysemityzmu. Okazuje się, że kilkana-

ście lat po zakończeniu wojny dominowały głęboka niechęć i wrogość wobec Żydów, niedostrzeganie znaczenia dokonanej na ziemiach polskich Zagłady czy wreszcie idealizacja własnych postaw. Tekstem tym po pewnej przerwie wracamy do problematyki kościelnej.

Mijający rok był trudny również z powodu śmierci trojga członków Rady Naukowej naszego czasopisma: Nechamy Tec, Michała Głowińskiego oraz Pawła Śpiwaka. Teksty poświęcone ich pamięci zamieszczamy na końcu numeru. Sylwetka profesora Głowińskiego uzupełniona została o krótki wybór jego komentarzy na temat marcowych narracji dokonany przez jego ucznia Jacka Leociaka.

* * *

W imieniu członków Redakcji pragnę kolejny raz podziękować osobom i instytucjom za okazane naszemu środowisku i pismu w tym niełatwym okresie wsparcie. Słowa podziękowania należą się decydującym się na publikowanie w naszym piśmie Autorom; dla części z nich nie była to z pewnością łatwa decyzja. Dziękujemy na koniec Czytelnikom za utwierdzanie nas w przekonaniu o sensowności naszych wysiłków.

Dariusz Libionka